

21 Azər hərəkatı Azərbaycan xalqının milli mübarizə tarixində ən şanlı və fəxrlə yad ediləcək səhifələrdən birini təşkil edir. Bu hərəkat, əslində, Məşrutə inqilabının və Şeyx Məhəmməd Xiyabaninin milli hökumətinin davamı idi.

21 Azər hərəkatı və Azərbaycan Milli Hökuməti

İkinci Dünya müharibəsinin başlanması ilə bağlı yaranmış nisbi demokratik şərait ölkədə, xüsusilə Cənubi Azərbaycanda mütərəqqi qüvvə və təşkilatların yaranması, fəaliyyəti və inkişafına kömək etdi. Bu qüvvə və təşkilatların vahid cəbhədə birləşərək bütün ölkə xalqları üçün milli və demokratik hüquqlar uğrunda mübarizə aparmaq imkanları xeyli dərəcədə reallaşdı. Zərurətdən irəli gələn vəzifələri yerinə yetirməkdə böyük təcrübəsi olan azərbaycanlılar öndər rolunu öhdələrinə götürdülər. Azərbaycan həmişə olduğu kimi, yenə də bütün İran xalqlarının ümid yerinə çevrildi.

21 Azər hərəkatı əzilən, milli və iqtisadi zülmə, istismara və xarici dövlətlərin soyğunçuluq siyasətinə məruz qalan xalqlar üçün mübarizə yollarını, azadlığı əldə etməyin taktikasını, milli dövlətin qurulması və müdafiə edilməsi üsullarını göstərdi. Uzun illər regionda bu yolda çarışan və mübarizə aparan demokratik və milli qüvvələr üçün örnek və məktəb oldu. Belə ki, 21 Azər öz mahiyyətinə görə anti-imperialist və milli-demokratik xarakterli xalq hərəkatı idi. Bu inqilab Azərbaycanın tükənməz sərvətini qarət edib aparan xarici imperalizm və xarici inhisarların soyğunçuluğuna əlverişli şərait yaradan səltənət rejimi, daxili irtica əleyhinə üsyan etmiş xalqın möhkəm, sarsılmaz iradəsini nümayiş etdirirdi.

Milli Hökumət yarandığı ilk gündən İran dövlətinin Azərbaycandakı banklarını öz ixtiyarına keçirdi. Beləliklə, İran hökumətinin Azərbaycanda iqtisadi təxribatına imkan vermədi. Pula olan ehtiyacı ödəmək məqsədilə arxasında möhkəm dövlət əmlakı dayanan 1 milyon tümənlik müvəqqəti xəzinə qəbzə nəşr edildi. Milli Hökumət Azərbaycan bankını yaratdı və yerlərdə həmin bankın 19 şöbəsi açıldı. İran dövləti tarixində ilk dəfə olaraq Azərbaycanın gəlirinin 75 faizindən çoxu onun tərəfisinə, abadlığına, xalqın yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsinə və müdafiə işlərinə sərf olundu.

Xalqın yaxından iştirakı ilə zəruri yerlərə şose yolları çəkildi, körpülər salındı, məktəblər, xəstəxanalar, apteklər, doğum evləri, körpələr evi, uşaq bağçası və müxtəlif uşaq evləri, klublar və başqa ictimai müəssisələr tikildi.

Milli Hökumətin 6 yanvar 1946-cı il tarixli iclasının qərarı ilə Azərbaycan dili Azərbaycanda rəsmi hökumət və maarif dili elan olundu. Azərbaycanın hər tərəfində ümumilikdə 3800 savadsızlığı ləğvetmə kursu açıldı. Milli Hökumət tərəfindən kəndlərdə 2000-dən yuxarı, şəhərdə isə 500-ə yaxın ibtidai və orta məktəb yaradıldı. Təhsilin pulsuz olması haqqında Milli Hökumət tərəfindən qərar qəbul edildi.

Azərbaycan Milli Hökumətinin fəa-

Güney Azərbaycandakı milli-azadlıq hərəkatı Seyid Cəfər Pişəvərinin başçılığı ilə 12 dekabr 1945-ci ildə Azərbaycan Milli Hökumətinin yaranması ilə nəticələndi. Azərbaycan Milli Məclisi xalqın azadlığını qorumaq üçün Azərbaycan Milli Hökumətinə geniş səlahiyyət verdi. Şah hökumətinin Təbrizdəki qoşun hissələri dekabrın 12-də fədailərə təslim oldu. 1945-ci il dekabr ayının 20-dən Azərbaycan İran hökumətinin zülmündən xilas edildi və Azərbaycanda xalq hakimiyyəti quruldu. Azərbaycan Demokrat Fırqəsi yaranandan bir il sonra onun sıralarında iki yüz min nəfərdən çox üzv və çoxsaylı təəssübkeşləri var idi. ADF-nin geniş xalq kütlələrinə ideoloji təsir vasitələrindən biri anadilli mətbuat oldu.

21 dekabr 1945-ci il tarixində Azərbaycan Milli Məclisi Xalq Qoşunlarının yaradılması haqqında qanun verdi. Xalq Qoşunlarının yaranmasında, onun üçün kadr hazırlanmasında, hərbi təlim görməsində və düşmən qüvvələri ilə vuruşlarda İran Xalq Partiyasının Azərbaycana göndərdiyi inqilabçı zabitlər böyük xidmət, fədakarlıq və şücaət göstərmişlər.

Azərbaycan Milli Hökuməti qısa müddət ərzində mühüm islahat tədbirlərini həyata keçirdi. Bunları geniş xalq kütlələrinin bilavasitə istək və arzularını əks etdirdiyi üçün tez bir zamanda Yaxın və Orta Şərqi ölkələri də, xüsusilə İranın başqa yerlərində də öz əksini tapdı və təsir dairəsini yaratdı. İran xalqları Azərbaycandakı 21 Azər hərəkatının simasında özlərinin möhkəm və sarsılmaz dayağını gördülər. Bu zaman İran mətbuatı yazırdı: "Pişəvəri deyir ki, Azərbaycan durduqca İran azadlıqlarını boğmaq qeyri-mümkün olacaqdır".

Cəmi bir il (12 dekabr 1945-ci il – 12 dekabr 1946-cı il) mövcud olmasına baxmayaraq, Azərbaycan Milli Hökuməti tarixdə ilk dəfə Cənubi Azərbaycanda müstəqil müasir milli dövlətçiliyi əldə etməyin mümkünlüyünü ortaya qoydu.

Azərbaycan Milli Hökumətinin 1946-cı il aprel ayının 8-də qəbul etdiyi qanuna uyğun olaraq mədənlər, bütün yeraltı və yerüstü sərvətlər milliləşdirildi və dövlət inhisarına verildi. Milli Məclis özəl mülkiyyətdə olan fabriklər və zavodlarda zəhmətkeşlərin, sənətkarların istismar edilmələrinin əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırılması, onların vəziyyətlərinin və iş şəraitinin yaxşılaşdırılması məqsədilə 52 maddədən ibarət Əmək Qanunu və digər yeni qəyda-qənanələr qəbul etdi. Qadınları kişilərlə bərabər hüquqlar verdi.

Azərbaycan Milli Hökuməti radikal torpaq islahatını həyata keçirdi. Müsadirə olunmuş torpaqlar 1 milyon kəndli (375 min kəndli ailəsi) arasında əvəzsiz bölüşdürüldü. 21 maddədən ibarət "Torpaqdan gəlirin malik ilə kəndli arasında bölünməsi qanunu" verildi. Bununla da Azərbaycan kəndlərində mülkədarların hökmranlığı aradan qaldırıldı.

liyyəti dövründə Təbriz şəhərində dəmir yolu mütəxəssisləri hazırlamaq üçün texnikum, kənd təsərrüfatı mütəxəssisləri hazırlamaq üçün kurs, qısamüddətli tibb işçiləri, feldşerlik və mamalıq məktəbləri təşkil olundu. Siyasi, ədliyyə və idarəçilik sahələri üzrə kadrların hazırlanması məqsədi üç aylıq siyasi kurslar, hüquq məktəbi açıldı. 1946-cı il mart ayının 15-də Təbriz şəhərində orta hərbi məktəb yaradıldı, polis işçiləri hazırlamaq üçün Daxili İşlər İdarəsinin nəzdində xüsusi kurslar təşkil edildi.

12 iyun 1946-cı il tarixində Azərbaycanda universitet açıldı. Bir il içerisinde ana dilində çoxlu sayda dərslər, siyasi, tarixi və ədəbi kitablar da çap olundu, əlliyyə qədər qəzet və jurnal nəşr edildi. Təbriz şəhərində Ali İncəsənət və Rəssamlıq Məktəbi açıldı, Azərbaycan Rəssamlar və Heykəltəraşlar Cəmiyyəti təşkil olundu. Sərdari-milli Səttarxana və Salari-milli Bağırxana heykəllər, Şeyx Məhəmməd Xiyabaniyə abidə qoyuldu. Azərbaycan Milli Hökumətinin 6 fevral 1946-cı il tarixli iclasının qərarına əsasən, milli-azadlığı əldə etmək və xalq hakimiyyəti qurmaqda iştirak edən 20 min nəfərdən çox fədaiyə "21 Azər" medalı verildi.

1946-cı il mart ayının 28-də Təbrizdə Azərbaycan Dövlət Teatrı yarandı. Ərdəbil, Astara, Marağa və digər şəhərlərdə də teatr binaları tikildi. Yeni kinoteatrların açılması ilə yanaşı, köhnələrinin nizama salınması, teatr binalarının, eləcə də, qədim abidələrin təmiri kimi mədəni işlərin görülməsi üçün Azərbaycan Milli Hökuməti büdcədən 14 milyon 22 min 300 tümən pul ayrılmasını təsdiq etdi. 1946-cı il aprel ayının 7-də Azərbaycan radio stansiyası açıldı, Radio Komitəsi yaradıldı, həmin ilin iyul ayının 5-də Behzad adına İncəsənət Muzeyi, oktyabr ayının 3-də isə Azərbaycan Milli Orkestri (filarmoniya) açıldı.

1946-cı ilin dekabr ayının 12-də Azərbaycan Milli Hökuməti xarici imperalizmin birbaşa siyasi, maddi və hərbi dəstəyi ilə İran şahlıq rejimi tərəfindən devrildi, şah qoşunları Azərbaycanı qan dəryasına çevirdi. Azərbaycanın 25 min nəfərdən çox demokrat və milli qüvvələrinin nümayəndələri güllələndi, dar ağacına çəkildi, minlərlə oğul və qızları zindana salındı. 100 mindən çox adam sürgünlərə göndərildi, mütərəqqi və demokratik ruhlu insanlar ləğvə təqibə məruz qaldılar.

77 il bundan öncə Güneydə baş vermiş olayların həm şirin, həm acı xatirələri hər bir azərbaycanlının qəlbində yatayır, bugünkü və gələcək nəsilləri işıqlı sabaha doğru ümidlə addımlamağa ruhlandırır.

Səməd BAYRAMZADƏ,
AMEA Şərqsünaslıq İnstitutu
Cənubi Azərbaycan şöbəsinin
müdiri, dosent